

Parc Naziunal Svizzer: Fauna, part 2

Muntanella

Las muntanellas èn animals da steppa. Ultra da nosa muntanella datti sin l'entir mund 12 ulteriuras spezias da muntanellas che prefereschan, cun excepziun d'ina spezia, cuntradadas da steppa senza plantas.

Nossas muntanellas vivan sin pastgiras d'alp e sin pastgets subalpins. En quest conturn bain surveiaivel èn las muntanellas dependentas da lur taunas per sa proteger dals inimis. En cas da privel svaneschan ellas sco il chameg en lur tauna u en in dals tunnels da fugia da 1 fin 2 m lunghezza. Las taunas da muntanella pon avair ina dimensiun da fin a 20 m e tanscher fin ad ina profundità da 3 m. Savens dovran las muntanellas la stad e l'environ differentas taunas.

Ins contacts socials giogan ina rolla centrala en la vita da las muntanellas. Els animals enconuschan in l'auter vi da l'odur da lur glondas da gauta. Il mastgel marca ils cunfins dal revier cun si'odur.

Las muntanellas vivan en ravugls da famiglia. Muntanellas che na tutgan betg tar la famiglia vegnan chatschadas davent. Ina famiglia cumpiglia per il solit in mastgel creschi ed ina femella e plirs animals giuvens. La muntanella na po betg avair mintg'onn pitschens, uschia che betg tut las annadas èn represchentadas en ina famiglia. Las muntanellas giuvnas ston emperder da sa pertgirar d'inimis. En la vegliadetgna da trais onns vegnan ellas sfurzadas da bandunar lur famiglia.

Ins ha constatà cun far studis ad Avras che las muntanellas na maglian betg simplamain pastg, mabain sa concentreschan sin tschertas plantas. La vivonda principala è il traifegl alpin. Fitg impurtant per crear las reservas da grass per l'environ è la cumposiziun da la vivonda – cunzunt il cuntegn d'acids da grass nunsaturads.

Il sien d'environ da las muntanellas è in'ovra magistrala da la natira. Vers la fin da settember sa retiran las muntanellas en lur taunas d'environ bain pulstradas per far in veritabel sien d'environ, durant il qual las funcziuns dal corp sa reduceschan ad in minimum. Circa mintga 2 emnas s'auza la temperatura dal corp per 3–6 grads fin a 38 grads e resta 2 dis sin quest nivel. La raschun exacta per quest augment vegn anc retschertgada. Ins suppona ch'el duai impedir che las cellas da la gnerva inactivas morian. Durant il sien d'environ na dovran las muntanellas ni vivonda ni bavronda.

Lieur alva

Cuntrari a la lieur grischa, è la lieur alva fitg derasada en il Parc Naziunal. Ella ha tut ils segns tipics d'in animal da muntogna: ina postura bratga, toppas davos ladas ed ureglias curtas. La lieur alva viva en il guaud, en la zundra ed en gondas da crappa grossa. Savens dattan mo las passidas en la naiv perditga da l'existenza da la lieur alva. Las passidas da las toppas davos pli pitschnas èn fitg datter in da l'autra, quellas da las toppas ladas davos pli dapart. Las lungas pattas davos da la lieur alva èn fitg pailusas. Ella las po ultra da quai er sbrajattar fitg bain.

Las lieurs alvas èn adattadas perfertgmain per viver en il fraid. L'environ porta la lieur alva in pail alv sco la naiv, mo ils pizs da las ureglias èn nairs. Durant il temp da midada è il pail taclà cun flatgs alvs e flatgs brin grischs.

Avant che la lieura partureschia la primavera ses pitschnins, sa copulescha ella danovamain. Er quai è ina strategia da surviver. Perquai che la stad en muntogna è fitg curta, pon nascher dapli lieurets durant la stagiun grazia a questa superfertaziun.

Stgilat

Il stgilat è in rampignader agil e trasor a la tschertga da vivonda. El è fitg derasà en noss guauds da gualias. Il pli frequent en noss guauds è il stgilat brin stgir, ma mintgatant ves'ins er exemplars brin cotschnens.

Ils stgilats fan in gnieu radund sco ina culla. En buns temps rimnan els vivonda e fan provisiuns en lieus zuppads. Suententer il past restan savens enavos puschas ruissas da pigns e da schembers. Els stgilats èn activs da di e na fan nagin sien d'environ per propi.

Mieur-sfuigna sblatga

Las mieurs-sfuigna sblatgas inscuntrain en Svizra a partir da 1000 m s.m. Singulars animals han ins schizunt gia observà sin passa 4000 m s.m.

Quests animalins strusch vesaveils èn vairs specialists en surviver. Ellas vivan en sfendaglias da grip, sin gondas da blocca e grava. Ellas sa movan cun grond inschign tras lur spazi da viver ch'ellas ston strusch parter cun auters mammals. L'environ viva la mieur-sfuigna sblatga sut la cuverta da naiv che la protegia dal fraid e d'inimis.

Urbilauna

L'urbilauna è il sulet utschè che viva er l'environ sur il cunfin dal guaud. Ella surmunta las stretgas d'energia durant l'environ cun magliar en curt temp fitg blier ed alura pauser en cuvels da naiv isolants. L'urbilauna sa nutrescha da brumbels e chatschs frestgs da chaglias, da feglia, coclas e sems.

Da trid'aura e da fradaglias sa retiran ils utschels per pli ditg en lur «iglus». Vegnan ils utschels disturbads da l'uman perdan els blera energia e pon qua tras murir.

Las chommas da l'urbilauna èn cuvertas cun pennas fin oradam las griflas. Uschia sfundran las levas urblaunas da main en la naiv. La midada dal vestgi d'environ alv sco la naiv al vestgi brin grisch da camuflagia la stad e viceversa è fitg cumplitgà e sa differenziescha tranter mastgel e femella.

Evla

L'evla è mitschada malapaina da vegnir extirpada. Oriundamain era ella derasada en l'entira Europa Centrala. Persequitada da l'uman, era l'effectiv a l'entschatta dal 20avel tschientaner sin in nivel fitg bass. Ina protecciun severa ha salvà l'evla da l'extirpaziun.

2,2 m ladas en las alas avertas da l'evla – pelvaira impressiuant betg mo per las muntanellas!

Il «retg da l'aria» profitescha en il Parc Naziunal da cundiziuns da viver idealas. L'evla chatta qua animals da preda e plazs da gnivar en abundanza. La stad sa nutrescha ella surtut da muntanellas. L'environ è la gronda part da sia vivonda cadavers d'animals ad unglia.

Oz è il Parc Naziunal in dals sis reviers da cuar da l'evla. La copulaziun da l'evla ha lieu il schaner, ils ovs metta ella l'avrigl. Els pitschens sortan da l'ov il matg e sgolan or vers la fin da fanadur. Enfin l'environ vegnan els pavlads da lur geniturs. Las evlas han per il solit in fin dus pitschens. Savens bittan ils utschelins in fragliun flavel or dal gnieu.

Las evlas èn ordvart fidaivlas a lur territori. Mintga pèr ha per il solit plirs gniesu entaifer ses revier. En il chantun Grischun han ils reviers en media ina grondezza da 50 kilometers quadrat. Evlas estras vegnan scurrentadas cun tutta vehemenza dal revier.

Oz n'ha l'evla nagins inimis nativals pli. Tuttina na pon las colonias d'evlas betg crescer senza impediments. Pli bleras evlas che sgulatschan en l'aria e pli gronda ch'è la concurrenza tranter ellas. Sch'in pèr sto bandunar trasor il gnieu per defender ses revier, negligescha el ses cuaditsch. Resultats da perscrutaziun cumprovan ch'il success dals cuaditschs sa bassa cun l'augment dals reviers.

Il mellenet alpin viva sin pradadas alpinas fin a 2500 m e dapli. FOTO: HARALD SÜPPLÉ / CC BY-SA 3.0

Tschess barbet

Strusch in auter utschè en il Parc Naziunal dat tant da discurrer sco il tschess barbet. En il 19avel tschientaner era il tschess barbet extirpà en las Alps. Quest utschè ch'ins smaladiva pli baud sco rapinader e «tschess d'agnels» viva en realitad da cadavers e d'ossa. Sias griflas n'èn betg adattadas per tschiffar la preda.

Illustraziuns istoricas rinfatschan al «tschess d'agnels» in comportament da rapinader. Schizunt uffants duai el avair rapinà. La raschun per la tema dal tschess barbet e damai per sia extirpaziun pon esser stadas sias alas imposantas d'ina ladezza da bunamain 3 meters. Ma ils tschess barbet sa nutreschan oravant tut dad ossa. Quella cuntegna ina gronda part da grass e da protein. Gronds oss laschan ils utschels crudar da grondas autezzas sin plattas-crap, nua ch'els van en stgaglias. Cun questa strategia occupa el tschess barbet ina nischa ecologica incontestada.

Entaifer in project che cumpiglia l'entira regiun alpina vegnan dapli il 1986 danovamain colonisads tschess barbets, il 1991 per l'emprima giada er en il Parc Naziunal. Cun quai duai la largia tranter la zona da derasaziun en las Pireneas e quella en il Balcan puspè vegnir serrada. Ulteriurs lieus da recolonisaziun èn il Rauristal en l'Austria, la Savoia Auta ed il parc Naziunal Mercanton en Frantscha e dapli il 2000 la Val Martell en il parc Naziunal Pass dal Stelvio en il Tirol dal Sid.

En la Val da Stabelchod en il Parc Naziunal Svizzer han ins mess en libertad dal 1991 fin il 2007 en tut 26 giuvens tschess barbets che derivan da manaschis d'allevament. I n'è betg enconuschent quants da quels animals ch'han survivi; probablamain dapli che la mesadad. Els ultims onns hai per fortuna dà en l'Engiadina ed en il territori da cunfin cun l'Italia plirs cuaditschs nativals. Per quest motiv na vegnan mess en libertad nagins tschess barbets pli en il Parc Naziunal.

Ils tschess giuvens ed ils creschids han in pail da color fitg differenta. Tschess barbets giuvens han adina ina color stgira, grisch brina. Pir cun 3 fin 4 onns vegnan il chau ed il pèz pli clers. Tranter mastgels e femellas datti strusch differenzas da color. La color cotschnenta dal tschess barbet creschi è in segn spezial. En in ritual sa dattan els color en puzs che cuntegnan oxid da fier.

Ils ovs dal tschess barbet èn vaira gronds e paisan tranter 200 e 250 g. La femella metta per il solit dus ovs. L'emprim pitschen sorta da la crosa plirs dis avant ch'il segund e mazza quel en sias emprimas emnas da la vita. Quest comportament vegn numnà «cainissem». Cun il segund ov ha la natira calculà ina riserva, en cas che l'emprim na fiss betg

stà en urden. L'allevament da dus pitschens fiss memia blier per ils geniturs.

Cratschla

I n'è nagina casualitad che gist la cratschla figurescha en il signet dal Parc Naziunal. Grazia a sia strategia d'alimentaziun è la cratschla daventada il simbol per la convivenza en la natira. Ella sa nutrescha da sems da las puschas da schembers. Ellas serran las grondas betschlas en ina sort da fuschina. Alura pitgan ellas or las nuschs cun lur pichel giz e las laschan svanir en il satget da la giargiatta.

L'atun depona mintga cratschla millis da sems sco provisiun d'environ en lieus zuppads. 80 pertschient da quests zups chatta ella puspè, dals ulteriurs sems creschan novs schembers. Fin oz na san ins betg precis co che la cratschla s'orientescha per chattar puspè ils deposits da sems sut la naiv.

La cratschla appartegna sco la giazla, il curnagl ed il corvagl a la famiglia dals corv. Els tratgs ils pli marcants da la cratschla èn sias plimas brin stgiras cun tachels alvs e ses ferm pichel da fin a quatter centimeters.

Vipra berus

La vipra berus da 60 cm lunghezza è la suletta spezia da serps en il Parc Naziunal. Ella viva en il conturn da pradads umids, a l'ur sulegliva da guauds ed en gondas fin ad in' autezza da 3000 m s.m.

Las vipras berus èn camufladas perfertgmain e tgunsch da surveisar. Savens giaschan ellas enrulladas e senza sa mover en il pastg e sa laschan stgudar dal sulegl. La vipra berus s'irritescha spert ed en quest stadi è ella privlusa per l'uman. Ses tissi dovra ella per mazzar sia preda – mieurs, utschellins, raunas e lischernas alpinas.

Las serps èn animals a sang fraid. Ellas passentan l'environ en marvezza en la terra cun ina temperatura da pauc grads celsius. Suententer ch'ellas han bandunà lur taunas d'environ sa copuleschan las vipras berus il matg. En las muntognas parturescha ina vipra berus mintga 2–3 onns 4–18 pitschens. Cuntrain a la gronda part dals ulteriurs reptils è la vipra berus ina spezia vivipara.

Luschard alpin

Il pitschen luschard alpin pauc timid è la suletta spezia da luschards en il Parc Naziunal. Il luschard alpin vegn savens survevèr pervi da sia parita modesta e la color brina.

El ha mo pauc pitschens che sortan da la crosa gia en il venter da la mamma, cuntrari a la gronda part da las autras spezias parentadas. Quest comportament è in'adattaziun a l'ambient alpin. Durant la purtanza èn ils pitschens che creschan en il venter da la mamma protegids e vegnan purtads uschia en lieus

pli chauds. Els luschards pitschens han ina color pli stgira ch'ils animals creschids.

Rauna da prada

Las raunas da prada vivan en fitg differentes spazis da viver: guauds, prad e pastgiras alpinas fin al cunfin da naiv. Il «quac-quac» da las raunas da prada resuna mintga primavera tras il parc. Las raunas da prada chatt'ins fin a 2500 m s.m. en prad ed en ils guauds. Ellas èn bain activas surtut la notg, pon dentant er vegnir observadas cur ch'i dat sulegl.

La color da la rauna da prada variescha da grisch sur brin fin a cotschnent u uliva. Tipics èn ils flatgs stgirs sin il dies e la part sut alva u melnenta.

L'avrigl ed il matg fregan las femellas en puz e palids. Els gronds ballots da frega cuntegnan fin a 3000 ovs. Dals nundumbraveils ovs surviva mo ina pitschna part il svilup fin a la rauna creschida. Cunzunt ils utschels èn dapertut a la guetta da las pitschnas raunas delicatas.

Furmicla da guaud

L'onn 1966 èn las furmiclas da guaud daventadas in tema politic en Svizra: dapli lura èn ellas ina spezia protegida en la Lescha federala davart la protecciun da la natira e da la patria. Oz datti en Svizra 131 spezias da furmiclas, 6 da quellas furman la gruppa da las furmiclas da guaud.

Las furmiclas da guaud dattan perditga d'ina cuminanza da vita intacta en il guaud. En il Parc Naziunal Svizzer vivan 35 da las 131 spezias da furmiclas en Svizra. En egl dattan surtut las colonias da la furmicla da guaud cotschna e da la furmicla crennada. Las colonias da questas duas spezias cumpiglian blers gniesu in sper l'auter. Las furmiclas da guaud inscuntrain nus en las bleras parts da guaud dal parc, sco en las vals Mingèr, Stabelchod e Trupchun u sin la senda vers l'Alp la Schera.

Ils furmiclers èn vairs ovras d'art da la natira. En ina colonia da furmiclas da guaud cotschnas vivan fin 150 000 furmiclas paschavlamain ina sper l'autra. Entaifer il furmicler regia in urden surpudent. Sin las spassegiadas tras il parc inscuntrain nus surtut ils furmiclers da la furmicla da guaud cotschna. Els consistan per la gronda part da dascharina da pigns e pon avair in' autezza da passa in meter. Las furmiclas crennadas, medemamain fitg frequentas en il parc, construieschan lur furmiclers or da material da plantas sitg.

Mintgatant sgulatschan ils utschels er cun alas avertas sur il furmicler per sa laschar sprizzar giu cun acid da furmiclas. Quai gida cunter parasits. Las furmiclas da guaud possedan animals da chasa: plugls da feglia. Mintga pivel da furmiclas da guaud da circa 150 000 animals mulscha durant ina stad var diesch kilos zutger da plugls da feglia e transportescha quel en il furmicler. Las furmiclas stritgan ils plugls e survegnan uschia la «rugada da mel» giavischada che furma lur nutriment. Sco recumpensa protegian las furmiclas ils plugls dad inimis sco ils baus da Nossadonna.

Mellenet alpin

Questa tgiralla chatt'ins dapertut en las Alps sin pradads tranter 900 e 2500 m s.m.

La rasulauna è verd stgira ed ha ina lingia laterala alva satiglia. Ella viva sin vetscha, cornichel ed autras flurs-tgiralla. Il mastgel è grisch mellen, la femella d'in alv mellen malnet. Questa spezia passenta l'environ en stadi da rasulauna.

La presentaziun:
Dossier «Parc Naziunal Svizzer».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=104
www.chatta.ch